

Grote kwesties...

Mea Culpa

Niemand heeft het kennelijk gemerkt. Maar het stond er wel fout. En om alle misverstanden te vermijden is een korte rechtzetting nodig.

Neem het vorige nummer van Over.Werk, sla het open op bladzijde 164 en herlees de laatste regels van de eerste alinea van de linkerkolom: "Kortom, de voorgift die modellen zonder *aandacht voor* normen krijgen omdat ze per definitie *gekenmerkt worden door grotere spaarzaamheid* én de zwakte van statistische testen, creëren samen een erg effectieve firewall tegen redeneringen waarin normen en conventies een rol spelen bij het verklaren van gedrag." Dit had er moeten staan. Niet een zin die het tegengestelde zegt van wat Akerloff bedoelt, zoals uit de context trouwens duidelijk blijkt.

Toen ik mijn bijdrage vers van de pers herlas, vreesde ik voor een toevloed van terechtwijzingen. Maar niet dus. Mijn mailbox bleef leeg. En ook de redactie maakte geen gewag van overlast door mijn toedoen. Mogelijk vond niemand vooralsnog de tijd om de vorige Over.Werk tot de laatste bladzijden met volle aandacht te lezen. In dat geval is er geen man overboord want het probleem is nu gesignaleerd. Maar toch. Ik heb weet van minstens één aandachtige lezer. Hij meende – ten onrechte – dat ik Bobby met JR Ewing verwarde, maar over de hierboven gesignaleerde fout repte hij met geen woord. Vandaar dat mij toch enige ongerustheid bekruipt: als dit soort interne tegenspraak ontsnapt aan de kritische lectuur van iemand die gewend is – zeker weten – op erg scherpzinnige wijze moeilijke teksten te ontleden, wat zegt dit dan over de manier waarop een doorsnee lezer teksten leest en interpreteert?

Ik zou natuurlijk opzet kunnen veinzen – 'Soek de fout!', nietwaar – en nu een prijs uitloven waarvan

ik weet dat hij onmogelijk te winnen is. Of, erger nog, doen alsof mijn neus bloedt en hopen dat niemand de miskleun alsnog merkt. Maar het punt is te belangrijk. Akerloff en het onderzoeksprogramma dat hij ontvouwde in zijn rede als voorzitter van de American Economic Association verdienen beter. Daarom: mea culpa en erratum.

Waarom? Ja, waarom?

Waarom neemt Vinokoerov in het midden van de Tour de France zijn toevlucht tot bloeddoping? Waarom neuriet Leterme de Marseillaise als hem gevraagd wordt naar het Belgisch volkslied? Hoe legt Rasmussen uit dat hij vergat te voldoen aan de administratieve verplichtingen van de Internationale Wielerunie? Waarom verkiest Sterchele Club Brugge boven Anderlecht of Standard Luik? Waarom spurt Boonen niet echt mee in de laatste rit van de Tour? Waarom kan een tekort op de begroting nu plots wel? Waarom verhoogt Electrabel de prijs van aardgas? Waarom zijn de bananen krom? Waarom...

Waarom zoeken wij voor alles een uitleg? En waarom verschilt voor elk van deze vragen de uitleg die men geeft of krijgt naargelang de persoon die men aanspreekt of de situatie waarin men zich bevindt? En is elk type van uitleg aangepast aan elke situatie?

In een erg lezenswaardig boekje – 'Why?', uitgegeven in 2006 door de Princeton University Press – presenteert Charles Tilly de nucleus van een onderzoeksprogramma waarvan de oorsprong ligt in de vraag wat er eigenlijk gebeurt als men uitleg vraagt, geeft of krijgt. Charles Tilly, Joseph L. Bittenweiser Professor of Social Science aan de Universiteit van Columbia, is een erg sociologisch geïnspireerd his-

toricus met een grote faam. Terecht. Elk boek dat ik tot hiertoe van hem las verschaft me een grote portie leesplezier én bracht een aanzienlijk surplus aan inzicht. Ik heb trouwens op deze plaats eerder al een keer uitvoerig aandacht gevraagd voor een ander boek van zijn hand, *'Durable Inequality'* (en terloops ook voor *'Work under Capitalism'*, een boek dat hij schreef samen met zijn zoon, de econoom Chris Tilly, en dat ik graag op het leduurlijstje van elke arbeidsmarktwaarnemer zou zien staan).

Niettemin, toen ik *Why?* in de boekhandel doorbladerde, was ik enigszins verwonderd. De publicaties van Tilly bevatten nagenoeg allemaal analyses van brede maatschappelijke bewegingen of van processen die over een langere periode ontwikkelen. Daarmee vergeleken is zijn recentste boek echt een buitenbeentje. Het behandelt een domein dat men binnen de sociologische werkverdeling eerder beschouwt als het jachtterrein van symbolisch interactionisten en ethnomethodologen. Vragen naar het waarom. Kwesties als zin- en betekenisgeving. Zoeken naar de manier waarop wij iets aan elkaar uitleggen. Microsociologie dus. Aandachtige lectuur leert echter dat dit slechts op het eerste gezicht het geval is. Want in *Why?* snijdt Tilly wel degelijk belangrijke macrosociale kwesties aan.

Het centrale uitgangspunt van het boek is eenvoudig samen te vatten. Wie iets uitlegt, doet niet zomaar om het even wat of op om het even welke manier. Zij (of hij) uit niet de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie, maar geeft aan zijn uitleg een welbepaalde vorm. In het maatschappelijk verkeer, zegt Tilly, is (ook op dit vlak) slechts een beperkt repertoire van mogelijkheden beschikbaar. In de praktijk kan men nagenoeg elke vorm van uitleg onderbrengen in vier verschillende, soms overlappende categorieën. Het kan gaan om 'conventions', 'stories', 'codes' of 'technical accounts'. Welke van deze vier we gebruiken om aan onze uitleg vorm te geven hangt af van de situatie, van onze verhouding tot de persoon aan wie we uitleg geven (of van wie we uitleg krijgen) en, vooral ook, van de aard van de relatie die we in de toekomst met onze gesprekspartners willen uitbouwen.

Tilly gebruikt twee criteria om deze vier categorieën twee aan twee op te delen. Enerzijds maakt hij

een onderscheid tussen 'gespecialiseerde uitleg', dit wil zeggen uitleg waarin geordende, gedisciplineerde en intern coherente schemata domineren, en 'populaire uitleg', dit wil zeggen uitleg die voor een breder publiek toegankelijk is. Codes en technische verhalen staan in dit opzicht tegenover conventies en verhalen. Anderzijds maakt hij een onderscheid tussen vormen van uitleg gedomineerd door geijkte formules en vormen van uitleg waarin een koppeling van oorzaak en gevolg domineert. Op basis van dit criterium onderscheiden codes en conventies zich van verhalen en technische verslagen.

Het onderstaande schema geeft weer hoe de vier categorieën op basis van de twee dimensies die Tilly onderscheidt een typologie vormen.

	Populaire uitleg	Gespecialiseerde uitleg
Formules	Conventies	Codes
Oorzaak-gevolg weergaven	Verhalen	Technische verslagen

Voor ik de inhoud van het boekje meer in detail bespreek, is het nodig even stil te staan bij een terminologische kwestie. Charles Tilly gebruikt in zijn betoog de termen 'reasons' en 'reason giving'. De ondertitel van *Why?* – "What happens when people give reasons ... and why?" – kan gelden als illustratie. Ik heb een hele tijd zitten twijfelen over hoe ik deze termen best in het Nederlands vertaal en ik moet eerlijk toegeven dat ik niet echt een goed equivalent vind. 'Verklaren' zou gekund hebben, maar roept naar mijn gevoel teveel een associatie op met wetenschappelijke procedures en redeneringen op basis van oorzaak en gevolg. Trouwens, 'to reason' heeft ook in het Engels andere connotaties dan 'to explain'. Uiteindelijk heb ik ervoor gekozen om ze te vertalen door 'uitleg', 'uitleggen' of 'uitleg geven (en krijgen)'. Maar ik sta open voor elke suggestie tot verbetering.

In het eerste hoofdstuk van *Why?* illustreert Tilly de karakteristieken van deze vier types, evenals hun verschillen aan de hand van de gebeurtenissen rond 9/11 en het relaas dat slachtoffers en hulpverleners hiervan gaven. Maar het grootste gedeelte van het boek bestaat uit vier hoofdstukken – één voor elk

van deze vier types – waarin hij met een aantal treffende voorbeelden illustreert wat deze verschillende vormen van uitleg typeert en aangeeft in welke omstandigheden ze meestal van pas komen.

Zo hebben *conventies* niet de pretentie om te voorzien in een adequaat oorzakelijke weergave van de feiten. Stel dat ik per ongeluk op kantoor koffie mors op jouw papieren. Probeer ik dan in detail uit te leggen dat (en waarom) ik slecht geslapen heb, dat ik met de fiets op weg naar kantoor bijna door een wilde automobilist ben aangereden en daarom met onvaste tred en trillende armen je kantoor ben binnengestapt? Natuurlijk niet. Jij hebt aan deze uitleg geen boodschap, wordt misschien zelfs ongedurig ... en daarom zeg ik maar “Och wat een kluns ben ik toch!”. (of: “Sorry, maar ik struikelde over de mat.” Of gewoon: “Excuus”.) Conventies gebruikt men typisch in courante of alledaagse situaties. Ze kunnen erg variëren naargelang de omstandigheden of de personen waarmee men te maken heeft. Uitleg die voldoet voor een collega, voldoet wellicht niet voor je echtgenote of je vriendin. Geluk bij een kansspel vraagt om een andere uitleg dan het veroorzaken van een ongeluk of het afwijken van je normale gedragspatroon.

Ongewone of uitzonderlijke situaties vragen om een heel ander soort uitleg. Ze vragen om ‘*verhalen*’. ‘People experiencing an egregious failure, a signal victory, a spectacular faux pas, a shared tragedy, or mysterious sounds in the night do not settle for “It was just the breaks”’. Net zoals ‘conventies’ trachten ‘verhalen’ de verstrekte uitleg aan de omstandigheden aan te passen, maar het causale element krijgt in het verhaal een erg groot gewicht. Meestal bevat de uitleg in het geval van een uitzonderlijke of ongewone gebeurtenis ook een zweem van verantwoording of afkeuring. Een belangrijk aspect van ‘verhalen’ is dat ze wel degelijk gebruik maken van verbanden tussen oorzaken en gevolgen, maar dat ze deze ketens van verbanden ergens afbreken. Ze minimaliseren bijgevolg het belang van vergissingen en de rol van onbedoelde of onvoorziene gevolgen.

Bij het gebruik van ‘*codes*’ houdt men zich dan weer strikt aan welbepaalde regels. Zolang men niet afwijkt van deze regels, hoeft men trouwens nauwelijks verdere uitleg te geven. Dit soort uitleg beperkt zich meestal tot het beschrijven van hoe

een bepaalde handeling of gebeurtenis conform is aan de voorschriften. Prototypes van ‘codes’ vindt men in religieuze voorschriften, in wetgeving of in administratieve regels. ‘Derde partijen’ (priesters, rechters, ...) spelen in deze vorm van uitleg dikwijls een vooraanstaande rol – wat niet het geval is bij conventies – en wie ze hanteert, ziet ‘codes’ als onontkoombaar, ja zelfs als ‘heilig’.

Tot slot zijn er de ‘*technische verslagen*’. Tilly typeert ze als een vorm van gespecialiseerde uitleg, waarvan de identificatie van een betrouwbare band tussen oorzaak en gevolg het centrale onderdeel vormt. Afgezien van dit gemeenschappelijke kenmerk kunnen ze erg verschillen wat betreft interne structuur en inhoud. Het stramien dat de uitleg volgt, hangt immers veelal samen met procedures die binnen een bepaalde beroepsgroep of discipline gangbaar zijn. Ingenieurs, bijvoorbeeld, zullen hierbij vooral oog hebben voor principes uit de mechanica, medici voor de dynamiek van organismen en economen voor marktprocessen.

Let wel: ‘conventies’, ‘verhalen’, ‘codes’, ‘technische verslagen’ vormen een typologie; geen hiërarchie. Gesofisticeerde lezers moeten zich wapenen tegen de gemakkelijke, maar foute veronderstelling dat een populaire uitleg bestaat uit inferieure, ondeskundige en uitermate simplistische versies van codes en technische verslagen. Of dat gesofisticeerde lieden als ze iets uitleggen nooit beroep doen op conventies of verhalen. Niets is minder waar. Geen van deze vier vormen van uitleg is, in het algemeen gesproken of per definitie, beter dan de andere(n). In het dagelijkse leven maakt iedereen gebruik van deze verschillende varianten. Als iemand iets moet uitleggen zoekt hij immers steeds naar wat aangepast is aan de gegeven situatie – en dit verschilt van de ene situatie tot de andere. Gespecialiseerde uitleg vormt in dit opzicht geen uitzondering. Voor elk van de types geldt immers dat ze geloofwaardig moeten zijn. “Although engineers, physicians and economists sometimes spent great energy in justifying their expertise when under attack, earnestly demonstrating that they reached their conclusions by widely accepted professional procedures, on the whole they centre their giving of reasons on putative causes and effects.” (p. 19) En het sleutelwoord in deze laatste zin is ‘*putative* causes and effects’ – oorzaken en gevolgen die binnen deze respectie-

velijke disciplines algemeen aanvaard zijn maar dus niet noodzakelijk door iedereen of door andere disciplines.

Dit instrumentarium vormt de kern van een onderzoeksprogramma met twee centrale stellingen. Ten eerste, uitleg die aangepast is aan de situatie verschilt naargelang de relatie tussen de 'gever' en de 'ontvanger'. Niet om het even welke vorm van uitleg past in om het even welke situatie. "Gotta go' can fittingly end a conversation with a chatty stranger who has stopped you to ask directions, but not a chance meeting with an old friend you haven't seen for years." Onderzoeksvragen die uit deze eerste stelling volgen zijn legio: Klopt het dat men de manieren waarop men iets kan uitleggen kan opdelen volgens de hierboven aangegeven typologie? En zo ja, kan men dan over verschillende culturen gelijkennissen waarnemen in het gebruik van conventies en sterke verschillen met technische verslagen? Beïnvloedt de sociale verhouding tussen 'gever' en 'ontvanger' in hoge mate de uitleg die men geeft, aanvaardt of contesteert? En zo ja, vinden we dan inderdaad dat de uitleg van een professional aan een klant sterk verschilt van de manier echtelieden elkaar iets uitleggen – en dat professionals die technische diensten verlenen aan hun levenspartner daarom moeilijk de juiste toon weten te vinden? Verschillen de onderhandelingen over wat men beschouwt als een aanvaardbare uitleg erg sterk naargelang de aard van de sociale relatie tussen 'gever' en 'ontvanger'? En zo ja, is het dan zo dat doorsnee lieden hierover meer twisten als zij het oneens zijn over de aard van hun verhouding of wanneer minstens een van beide partijen iets te verliezen heeft?

Ten tweede, uitleg creëert, bevestigt, negeert, onderhandelt of herstelt sociale relaties tussen de betrokken partijen. Als mensen zo frequent vragen 'waarom' – en voor de meeste gebeurtenissen zelf meestal wel een uitleg klaar hebben – dan is dat niet omwille van een universele dorst naar waarheid of coherentie. Meestal is de uitleg die men krijgt of geeft immers oppervlakkig, tegenstrijdig, oneerlijk of vergezocht. Het grote belang van uitleg ligt op een ander vlak. "Whatever else they are doing when they give reasons, people are clearly negotiating their social lives. They are saying something about relations between themselves and those who hear their reasons. Giver and receiver are confirming, negotiating, or repairing their pro-

per connections." (p. 15) Vandaar, zegt Tilly, dat men zich bij het bestuderen van de manier waarop men uitleg geeft niet enkel moet bekommeren om de uitleg zelf – vorm en inhoud – maar dat men zich steeds moet afvragen wat er feitelijk gebeurt als men uitleg geeft.

Stel dat iemand in de bibliotheek jouw boek van de tafel stoot. Wordt jouw relatie tot die persoon dan niet in hoge mate bepaald door welke uitleg hij hieraan geeft? "Sorry vriend, onhandig van mij." Of: "Mijn excuses, ik had je boek niet gezien." Of nog: "Jakkels! Nu doe ik het weer." Of ook nog: "Waarom heb je dat boek daar gelegd!" En wat met: "Ik heb je nog zo gezegd dat boek netjes terug te leggen." Brengt niet elk van deze zinnen een verschillende verhouding teweeg? Of signaleren deze zinnen geen verschillen in de verhouding tussen beide personen?

Welke van de vier vormen jij gebruikt om iets uit te leggen is dus niet enkel van groot belang (voor jouw plaats) in, maar ook voor (het goede verloop van) het sociale verkeer. "Each of them, among other consequences, exerts effects on ... social relations, confirming an existing relation, repairing that relation, claiming a new relation, or denying a relational claim. But the four sorts of reasons giving differ significantly in form and content. Each can be valid in a way that the others cannot." (p. 15) (...) "Stories differ from conventions. They rely on (or at least claim) membership in a shared community of belief. Codes typically call up careful matching of individuals involved with standardized identities – for example, prosecutors, defense attorneys, ... – as well as relations among those identities. Technical accounts assume the auditor's belief in the reason-giver's competence. Hence the technical specialist's frequent display of authoritative markers: titles, certificates, white coats, professional tools, formidable desks. (...) Conventions do much of everyday relational work. We should be glad they do, since constant deployment of codes, technical accounts, and stories would complicate life enormous without improving it. Yet stories are a great human invention, since they provide a medium of explanation that is widely accessible, flexible, and persuasive. When life does get complicated, stories take over the bulk of relational work." (p. 173)

Een kwestie die vanuit dit begrippenkader een nieuw perspectief krijgt is de relatie tussen uitleg

van wetenschappers en de interpretatie hiervan door beleidsmakers of breder publiek.

Uitspraken van wetenschappers functioneren in het discours van beleidsmakers heel dikwijls als 'gezagsargumenten'. Maar zegt Tilly: "That technical accounts offer valid representations of the disciplines on which they draw by no means guarantees their uncontested truth. That depends on the truth of disciplines within their chosen areas of explanation, on the questions addressed by the authors of technical accounts, and on the fit between the two." (p. 156) Nagenoeg elke groep van specialisten ziet zich geconfronteerd met zijn specifieke versie van hetzelfde probleem: "how to offer credible, comprehensible reports of findings, recommendations, and explanations it has arrived at by means of specialized codes and technical accounts." (p. 178) Als specialisten handboeken schrijven of andere teksten voor een breder publiek, kunnen ze niet anders dan hun uitleg simpeler te maken en een gedeelte van hun technisch verslag weg te laten.

Specialisten hebben de keuze tussen de volgende alternatieven: ofwel enkel spreken met specialisten, ofwel hun publiek onderricht geven zodat ze de gespecialiseerde codes en de technische verslagen kunnen begrijpen, ofwel beroep doen op vertalers en interpretatoren die hun taal reeds spreken en de boodschap kunnen herformuleren. De eerste optie is de gemakkelijkste, maar impliceert het risico op een foute interpretatie, op een foute voorstelling of op miskennis. Publiek opvoeden is mooi voor wie er de tijd en de vaardigheden voor heeft. Beroep doen op vertalers is prima als deze vertalers goed en betrouwbaar zijn. Daarom rest er vele specialisten geen andere keuze dan gebruik te maken van een vierde alternatief: het vertellen van wat Tilly noemt 'een superieur verhaal'. "... they adopt story form in their simplification of causal processes, but in general tell their stories by means of entities and cause-effect relationships corresponding to those appearing in defensible, full-fledged technical accounts." (p. 155)

Wie uitleg geeft en daarbij gebruik maakt van een 'superieur verhaal' volgt best de volgende regels, zegt Tilly: "... simplify the space in which your explanation operates, reduce the number of actions and actors, minimize references to incremental, indirect, reciprocal, simultaneous, environmental,

and feedback effects. Restrict your account – especially your account of causal mechanisms – to elements having explicit, defensible equivalents within the specialized discipline on which you are drawing. Finally, remember your audience: you will have to tell your superior story differently depending on the knowledge and motivation your listeners will bring it. Think of your superior-story-telling as relational work."

Trouwens deze optie kan best leuk zijn en heeft bovendien een groot voordeel. Men blijft zo in contact met de bredere wereld en behoudt een betere kijk op de maatschappelijke relevantie van het werk verricht binnen de muren van de academie.

Sociale wetenschappers worden trouwens geconfronteerd met nog een bijkomend probleem dat andere specialisten niet kennen. "... they claim to describe and explain the same social processes that non-specialists habitually treat by means of conventions or stories. Hence a bundle of problems for social scientists: they are commonly proposing explanations of the very same behaviors and outcomes for which people learn early in life to give accounts in the modes of conventions, stories and codes." Het bewijsmateriaal van sociale wetenschappers bestaat dikwijls uit de redenen die mensen geven voor hun gedrag. Maar sociaal-wetenschappelijke verklaringen spreken frequent de beschikbare conventionele, op verhalen gebaseerde of gecodeerde uitleg voor dit gedrag tegen. Onderzoekers slagen er nauwelijks in om een algemeen publiek te bereiken met hun technische verslagen. Als dit toch gebeurt dan is het veelal door duidelijk zichtbare interventies in het publieke leven (zoals in opiniepeilingen), door de logica van de sociale wetenschappen in de media te brengen (zoals in columns van gekende sociologen of economen) of door bepaalde termen of argumenten die men in het publieke debat overneemt. Maar over het algemeen bereiken de technische verslagen van sociale wetenschappers het algemene publiek niet en blijven ze hangen binnen de academische wereld.

Omdat verschillen belangrijk zijn! Maar waarom?

Diversiteitsbeleid. Het begrip figureert nu al een tijdje prominent in de belangrijkste maatschappelij-

ke debatten. Voor sommigen hoort het vooraan te staan op het prioriteitenlijstje van de beleidsmakers. Voor anderen wijst het op een ontwikkeling die leidt tot grote problemen, zoniet verderfelijke situaties. Pragmatici zullen opmerken dat alle discussie hierover stevig naast de kwestie is. Wie rondom zich kijkt, zo zeggen zij, kan niet anders dan vaststellen dat diversiteit een feit is. Wie zich daar niet bij neerlegt, voert een achterhoedegevecht. Correct wellicht, maar dit belet niet dat op dit vlak niet alles koek en ei is, verre van zelfs. Ik moet eerlijk toegeven dat het mij niet altijd zo duidelijk is vanuit welke principes men zo'n beleid moet voeren en wat zo'n beleid in concreto inhoudt. Voorstanders blijken het immers zelf niet altijd eens over welk pad men moet bewandelen. Wel duidelijk is dat er zich recent een duidelijke verschuiving voordoet in de argumenten waarmee men diversiteit meent te moeten aanprijzen. Of ben ik fout als ik zeg dat men meer dan vroeger beroep doet op 'utilitaristische' of 'instrumentele' argumenten. Is dit wel een goede ontwikkeling, vraag ik me af. Is 'diversiteit' enkel maar goed als het iets opbrengt? Voldoen de vroegere principiële argumenten niet meer? En stel dat uit onderzoek blijkt dat een beleid gericht op meer diversiteit niet loont. Wat dan? Terugdraaien heel die handel? Terugvallen op argumenten gebaseerd op 'diversiteit' als een waarde op zich? Of zijn er andere principes voorhanden?

'*The Difference*' (Princeton University Press, 2007) van Scott E. Page, Professor of Complex Systems, Political Science and Economics aan de Universiteit van Michigan, belooft in deze kwestie meer inzicht te geven. De ondertitel zegt genoeg: "How The Power of Diversity Creates Better Groups, Firms, Schools, and Societies." Als impulsief boekenkoper kon ik er niet voorbij toen ik het enige maanden geleden ergens in de rekken zag liggen – in de afdeling 'welzijn' nota bene – en na de lektuur ervan kan ik melden dat het geen miskoop was.

De oorsprong van *The Difference* ligt bij een computermodel dat Page – ter ontspanning, zegt hij – construeerde in 1995 toen hij nog als assistant professor werkte aan 'Caltech' oftewel het befaamde California Institute of Technology in Pasadena. Het model confronteert verschillende probleemoplossers met een moeilijk probleem en diversiteit wordt erin voorgesteld als verschillen in de manier waar-

op de probleemoplossers het probleem coderen en naar oplossingen zoeken. Bij een gedetailleerde analyse van de implicaties van het model stootte Page op iets totaal onverwachts: groepen met van elkaar verschillende probleemoplossers deden het consistent beter dan groepen samengesteld uit de beste probleemoplossers. "In my model, diversity trumps ability." De vaststelling dat een bij toeval samengestelde (en dus diverse) groep het bijna altijd beter deed dan een selecte groep van de beste individuele performers bleek niet gebouwd op los zand. Bijkomende en meer uitgebreide computerexperimenten bevestigden telkens weer dit fundamentele inzicht: als het gaat om het oplossen van problemen is diversiteit van erg groot belang. Diversiteit wint misschien niet altijd, maar toch veel meer dan we gewoon zijn te denken.

The Difference bevat het verslag van de computerexperimenten en legt uit wanneer en waarom diversiteit voordelen brengt. De bulk van het boek is dan ook redelijk technisch en dient met de nodige aandacht te worden gelezen. Maar de stijl is helder en de lezer wordt met mondjesmaat door de terminologie en de (computer)experimenten geleid. In de terminologie van Chris Tilly gaat het eerder om een 'superieur verhaal' dan om een 'technisch verslag'. Page schrijft voor een groter publiek, niet voor experts, en hij is er zich terdege van bewust dat zijn basisstelling resoneert in grote maatschappelijke debatten over identiteit en diversiteit. Gedurende lange tijd was er in de rapporten over mijn onderzoekswerk geen sprake van een band tussen beide, zegt Page. "They considered only the differences inside people's heads, not differences in skin color, gender or ethnicity. Yet, audiences continued to make a connection between cognitive differences (who we are inside our heads) and identity differences (who we are on the outside)." Dat men deze connectie vooral vanuit de bedrijfwereld steeds duidelijker maakt, mag niet verwonderen, zegt Page. Denk maar aan de grotere etnische diversiteit voortvloeiend uit globalisering én aan de ontwikkeling van arbeidsprocessen in de richting van teamwork.

Wie nog steeds vreest dat deze stelling holle retoriek is, vindt in *The Difference* de meest uitgewerkte poging om er een stevige fundering aan te geven. Deze poging is des te interessanter omdat de auteur blijk geeft van voldoende kritische zin en

voldoende duidelijk maakt binnen welke limieten en onder welke voorwaarden de geldigheid van deze stelling gegarandeerd blijft.

Zo merkt hij op dat de vaststelling dat diversiteit meestal wint ons er niet meteen moet toe verleiden om kennis, kunde en meritocratie zondermeer naar de prullenbak te verwijzen. Want de stelling die heel zijn betoog schraagt – ‘diversity trumps ability’ – vergelijkt in feite appels met citroenen. “Ability is a property of an individual – a nice shiny apple. Neither a person nor an apple can be diverse. Diversity is a property of a collection of people – a basket with many kinds of fruit. Diversity and ability complement one another: the better the individual fruits, the better the fruit basket, and the better the other fruit, the better the apple.” Idealiter willen we dus groepen met personen die individueel uitermate kundig zijn, maar collectief erg divers.

Bovendien is het zo dat diversiteit zich niet op een magische wijze laat vertalen in voordelen. De stelling dat diversiteit voordelen oplevert, geldt enkel onder bepaalde voorwaarden. Een van deze voorwaarden is, onder andere, dat diversiteit op het beschouwde domein relevant is. “... we cannot expect that adding a poet to a medical research team would enable them to find a cure for the common cold.” Een andere voorwaarde is dat de leden van een groep vol diversiteit met elkaar moeten kunnen opschieten, anders komt er van in de praktijk functioneren weinig terecht.

Tot slot nog dit: het werk van Page rust op een conceptueel kader dat ‘diversiteit’ definieert als ‘cognitieve verschillen’. Deze verschillen kunnen liggen op het niveau van het perspectief van waaruit men situaties of problemen beschouwt, op het niveau van de interpretaties die men aan bepaalde categorieën geeft, op het niveau van de heuristiek ofwel de manier waarop men oplossingen voor problemen genereert of op het niveau van de voorspellingsmodellen en de manier waarop men oorzaak en gevolg afleidt. Omdat mensen in elk van deze dimensies verschillen, brengt een diverse groep meer ‘oplossingspotentieel’ bijeen dan een groep waarvan de leden in dit opzicht zeer sterk op elkaar gelijken. Diverse perspectieven en instrumenten laten verzamelingen van mensen toe om meer en betere oplossingen te vinden en dragen bij tot een grotere productiviteit. Diverse voorspellings-

modellen laten groepen van mensen toe om beter en meer accuraat te voorspellen. Vandaar: “diversity trumps ability”.

In de context van het debat over een diversiteitsbeleid en de voordelen die we ervan kunnen verwachten is *The Difference* een aanrader omdat het klaar en duidelijk aangeeft vanuit welke logica de verdediging van de stelling ‘diversity trumps ability’ best wordt gevoerd en onder welke voorwaarden deze stelling geldig is. Een van de belangrijkste vragen die men in dit verband kan stellen, is of de argumenten die Scott Page aanvoert om zijn stelling te verdedigen ook van toepassing zijn buiten het domein van de cognitieve verschillen?

“Do identity diverse groups prove better at solving problems and making predictions?” Het korte antwoord, zegt Page, is: ja!. Ook groepen met leden die hoofdzakelijk verschillen aan de buitenkant produceren betere uitkomsten, maar enkel op voorwaarde dat men twee zaken kan aantonen: dat er een verband is tussen ‘identiteitsdiversiteit’ en ‘cognitieve diversiteit’ en dat de aanwezige diversiteit aan talenten relevant is voor het gestelde probleem. Bovendien moet men er rekening mee houden dat als leden van een groep verschillen op het vlak van hun fundamentele voorkeuren, het beslissingsproces van de groep sterk wordt bemoeilijkt. Kortom, *The Difference* bevat onmiskenbaar een reeks sterke argumenten voor de stelling dat diversiteit onder bepaalde voorwaarden een belangrijke bijdrage kan leveren tot het leveren van betere uitkomsten of een grotere opbrengst. Van een instrumenteel argument voor affirmatieve actie ten voordele van wie zich tevreden moet stellen met een plaats aan de onderkant van de arbeidsmarkt is echter geen sprake.

In het laatste hoofdstuk van *The Difference* schetst Page de contouren van wat hij een offensieve strategie noemt. Hij geeft een reeks suggesties, die moeten helpen om de logica blootgelegd in het boek in de praktijk om te zetten. Zo kan men de potentiële productiviteitswinst die samengaat met meer ‘diversiteit’ ook echt realiseren. Op zich heb ik met deze optie geen probleem. Of ze spoort met hedendaagse pleidooien voor meer diversiteit in het Vlaamse arbeidsmarktbeleid is een andere zaak. Ook in het slothoofdstuk van *The Difference* blijkt immers duidelijk dat de logica achter het ver-

haal van de diversiteit laaggeschoolden en lieden die vooral uitvoerende arbeid verrichten weinig soelaas biedt. De sleutelwoorden zijn ‘cognitieve verschillen’, ‘voorspellen’, ‘problemen oplossen’ – noties die naar mijn gevoel vooral geassocieerd zijn met taken die weggelegd zijn voor wat men ‘high potentials’ noemt. Dixit Scott E. Page: “... we shouldn’t expect diverse teams to be better at eating donuts or mopping floors. Identity difference can contribute to better outcomes only if the task is appropriate – if we’re designing a building – but it cannot have much to add if the task doesn’t require problem solving or prediction (if we’re digging the hole to put the building in)!”

En als toemaatje: Amartya Sen over ‘multiculturaliteit’

Wie toch weerstand blijft ondervinden tegen een op instrumentele argumenten gestoeld pleidooi voor diversiteit en multiculturaliteit, maar zich afvraagt of het enige alternatief erin bestaat om mee te gaan met de pleidooien die diversiteit en multiculturaliteit als een waarde op zich poneren, kan ik de lectuur aanbevelen van het recentste boek van de Indische econoom en Nobelprijslaureaat Amartya Sen – *Identity and Violence. The Illusion of Destiny*, gepubliceerd in 2006 door W.W. Norton and Co in de US en door Allan Lane in de UK.

Sen begint zijn boek met een verhaal dat hij ook al op andere plaatsen vertelde. Een tijdje geleden, zo zegt Sen, kwam ik na een verblijf in het buitenland aan op de luchthaven van Heathrow. De immigratiebeambte onderzocht mijn Indisch paspoort, bekeek het thuisadres op mijn immigratieformulier – “Master’s Lodge, Trinity College, Cambridge” – en vroeg mij of de Master van Trinity College, wiens gastvrijheid ik kennelijk genoot, een goede vriend van me was. Dat is filosofisch een interessante vraag, schrijft Sen. Kan men zonder meer op een niet-triviale manier beweren dat men een goede vriend is van zichzelf? Want – maar dat hadden jullie wellicht al geraden – ten tijde van dit voorval was Sen zelf Master van Trinity College. Deze overpeinzing leidde bij Sen tot enige aarzeling, wat enige argwaan opwekte bij de immigratiebeambte. Wijst een aarzeling bij het beantwoorden van een zo simpele vraag niet op mogelijke problemen? Praktische consequenties had deze conversatie ge-

lukkig niet, aldus Sen, maar het voorval toont wel aan dat vragen over iemands identiteit niet altijd simpel te beantwoorden zijn. Zeker niet als het gaat om een identiteit die men deelt met andere leden van een welbepaalde groep.

Identity and Violence leest men best als Sen’s antwoord op theorieën, zoals deze van Samuel P. Huntington, die de politieke confrontaties op wereldvlak voorstellen als het gevolg van religieuze of culturele verschillen. Onder invloed van dit soort geschriften neemt de neiging toe om de wereld, zij het slechts impliciet, te zien als een federatie van religies of beschavingen. Maar, zegt Sen, aan de basis van deze denkrichting ligt de vreemde vooronderstelling dat de wereldbevolking op een unieke manier kan worden opgedeeld in categorieën op basis van een enkelvoudig en alles overkoepelend criterium. Met andere woorden, in die visie beschouwt men elke mens als een lid van exact één groep. Volgens Sen kan zo’n aanpak kan niet anders dan nagenoeg iedereen die op deze aardbol leeft op een foutieve wijze identificeren.

“In our normal lives, we see ourselves as members of a variety of groups – we belong to all of them. The same person can be, without any contradiction, an American citizen, of Caribbean origin, with African ancestry, a Christian, a liberal, a woman, a vegetarian, a long-distance runner, a historian, a schoolteacher, a novelist, a feminist, a heterosexual, a believer in gay and lesbian rights, a theatre lover, an environmental activist, a tennis fan, a jazz musician, and someone who is deeply committed to the view that there are intelligent beings in outer space with whom it is extremely urgent to talk (preferably in English).”

Elke collectiviteit, waartoe iemand tegelijk behoort, geeft hem of haar wel degelijk een particuliere identiteit. Maar geen enkele van deze particuliere identiteiten kan men beschouwen als zijn of haar unieke en exclusieve identiteit.

Men vindt gelijkaardige argumenten ook in het werk van andere auteurs. Sen is in dit opzicht zeker niet origineel. Maar karakteristiek voor zijn versie is dat ze erg veel nadruk legt op het cruciale belang van de keuzes die mensen op dit vlak kunnen maken en bijgevolg ook op de verantwoordelijkheid die men draagt bij de constructie van de eigen

identiteit. "Central to leading a human life ... are the responsibilities of choice and reasoning." Omdat we allemaal onontkoombaar over een meervoudige identiteit beschikken, moet ieder van ons onvermijdelijk in elke particuliere context beslissen welk relatief gewicht hij of zij toekent aan deze verschillende lidmaatschappen.

Menselijke wezens benaderen vanuit deze visie, contrasteert sterk met een vorm van multiculturalisme, die Sen omschrijft als "the cultivation of a sense of inevitability about some allegedly unique – often belligerent – identity that we are supposed to have and which apparently makes extensive demands on us (sometimes of a most disagreeable kind)." Zo'n houding creëert onvermijdelijk geweld, zegt Sen. "The neglect of the plurality of affiliations and the need for choice and reasoning obscures the world in which we live."

Binnen de vele varianten van multiculturalisme die vandaag voorkomen onderscheidt Sen twee basisvarianten: de ene variant focust op de bevordering van diversiteit als waarde op zich, de andere variant op de vrijheid van beoordeling en besluitvorming en verheerlijkt culturele diversiteit in de mate dat de erbij betrokken personen zo vrij als mogelijk kunnen kiezen.

De eerste variant noemt Sen 'pluraal monoculturalisme'. Hij typeert deze vorm als "a diversity of cultures, which might pass each other like ships in the

night ..." en stelt de (retorische) vraag: Geldt dit als een succesvol voorbeeld van multiculturalisme? Nochtans, vervolgt hij, zijn er spijtig genoeg welbedoelde pleidooien voor multiculturalisme die in principeel opzicht op dezelfde lijn zitten. Zij zijn zelf ten prooi aan een visie die geen plaats toekent aan de keuze van een identiteit en die de goede relaties tussen mensen in de eerste plaats ziet in termen van 'vriendschap tussen beschavingen' of 'dialoog tussen religies'. Maar in vele van deze gevallen dreigt er een vorm van cultureel conservatisme en leidt deze houding tot het inperken van de culturele vrijheid in naam van tradities die men omwille van de diversiteit in stand wil houden. Dit betekent niet, zeg Sen, dat tradities niet belangrijk zijn en zonder meer van de kaart dienen te worden geveegd. Maar het maakt een wezenlijk verschil of men al dan niet kan kiezen voor loyaleiteit met bepaalde tradities. "Being born in a particular social background is not in itself an exercise of cultural liberty, since it is not an act of choice. In contrast, the decision to stay firmly within the traditional mode would be an exercise of freedom if the choice is made after considering other alternatives. In the same way, a decision to move away – by little or a lot – from the received behavior pattern, arrived at after reflection and reasoning, would also qualify as such an exercise."

Walter Van Trier